

# استاد ESTAD

## ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 3 Sayı: 2 Ağustos 2020

ss. 517-538

**Makalenin Geliş**

**Tarihi**

12/06/2020

**Makalenin**

**Kabul Tarihi**

02/08/2020

**Yayın Tarihi**

30/08/2020

### ŞABAN KÂMÎ'NİN DİVANINDA ÂYET İKTİBASLARI VE TELMİH ÖRNEKLERİ

Muhammet Felat AKTAN<sup>1</sup>

#### ÖZET

Klasik edebiyatın oluşumunda ve şekillenmesinde dinî içerikli unsurların önemli bir yeri vardır. Yaratıcı tarafından belirlenmiş evrensel hükümleri içeren İslam dini, divan edebiyatının muhtevasını oluşturan öğelerin başında gelmektedir. Dinî unsurlar içerisinde yer alan âyetler birçok divan şairi tarafından tam veya nakıs bir şekilde edebî sanat adı altında kullanılmıştır. Şairler, Kur'an-ı Kerim'den iktibas ve telmih yoluyla istifade etmiş, hem lafzî hem de anlamsal bağlamda beyitlerde bu ıstılahaya yer vermiştir.

On dokuzuncu yüzyılda teceddüt olarak anlamlandırdığımız bir dönemde yaşayan Şaban Kâmî Efendi, divan sahibi olmanın yanında birçok alanda eserler vermiştir. Bu çalışmamızda şair, hafız, hattat, müderris ve fakih kimliğiyle ön plana çıkan Şaban Kâmî Efendi'nin şiirlerinde Kur'an-ı Kerim'den ne şekilde yararlandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın giriş bölümünde iktibas ve iktibas çeşitleri tanıtılmış ve ardından Şaban Kâmî hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde âyetler, şiirde kullanım şekillerine göre tam ve nâkıs iktibas olmak üzere ele alınmıştır. Daha sonra âyetler; sûre isimlerinin

<sup>1</sup> Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı A.B.D., muhammedf.aktan@dicle.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6052-969X

verilmesi ile oluşan iktibas, lafzî iktibas, mânen iktibas ve telmih yoluyla iktibas şeklinde dört başlıkta incelenmiştir. Yaptığımız incelemeler sonucu Şaban Kâmi'nin daha çok telmih ve nakıs lafzî iktibastan yararlandığı görülmüştür. Âyetlerin ait olduğu sûreler ve âyet numaraları beyitlerin sonunda verilmiş, sonrasında iktibasların Divan'da kullanımı örneklendirilmiştir. Necm sûresinin 9. âyetinin nakıs lafzî iktibas olarak şair tarafından en çok başvurulan âyet olduğu tespit edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla toplamda 37 sûreden 58 âyetin Divan'da iktibas ve telmih olarak yer aldığı görülmüştür.

**Anahtar kelimeler:** Kâmi, İktibas, Âyet, Nakıs, Telmih

## **VERSE IN THE DISTRICT OF ŞABAN KAMİ COLLECTIONS AND QUOTATION EXAMPLES**

### **ABSTRACT**

Religious elements have an important place in the formation and shaping of classical literature. Islamic religion, which includes universal provisions determined by the creator, is one of the primary elements of divan literature. Verses in religious elements were used by many poets under the name of literary art in full or embroidery. The poets benefited from the Quran through quotation and concession and included this revelation in both the literal and the semantic context.

Mr. Şaban Kami, who lived in a period that we understood as a sense of experience in the nineteenth century, has produced works in many areas besides having a sofa. In this study, we tried to reveal how the Qur'an Mr. Kami used the Qur'an in his poems.

In the introduction part of our study, brief information about the definition, types and poet is given. Subsequently, the verses were handled in terms of completeness and quotation, and then the verses were examined under four subtitles by giving the names of surahs, verbal, mean and praise. As a result of our investigations, it has been observed that Şaban Kami benefited mostly from the indemnity and embroidery. The verses and numbers of the verses are given at the end of the couplets, and the usage of quotations on the couch after the verses is examined. It was determined that the 9th verse of the verse of the Necm was the most used by the poet and he used it as a quotation. As far as we can determine, it was seen that 58 verses out of 37 were included in the divan as quotation and concession.

**Keywords:** Kami, quote, verse, embroidery, Quotation

## GİRİŞ

Divan şiirine kaynaklık etmesi bakımından Kur'ân-ı Kerim'in önemi yadsınamaz bir gerçektir. Yüzyıllar boyunca divan şairleri lafzen, mânâya veya telmih yoluyla âyetlerden istifade etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'den istifade eden divan şairlerinden biri de Şaban Kâmî Efendi'dir.

Hafız bir şair olan Şaban Kâmî, hem sûre isimlerini bizzat kullanarak hem de Kur'ân-ı Kerim'den doğrudan lafzî ve mânâya dayalı iktibaslar yaparak şiirlerinde âyetlerden yararlanmıştı. Şairin Divanı'nda yer verdiği âyet iktibaslarına geçmeden önce şairin edebî kimliği hakkında kısaca bilgi verelim.

H. 1220/M. 1805 tarihinde Diyarbakır'da doğan ve yetişen Şaban Kâmî; şair, hafız, hattat, müderris ve fakih kimliğiyle ön plana çıkan çok yönlü bir âlimdir. *İlk eğitimini devrin tanınmış ilim adamlarından alan Kâmî, tahsil eğitiminden sonra İstanbul'a yerleşir. Akabinde sırasıyla Mısır ve Kerkük'te kalır, ardından Diyarbakır'a döner ve H. 1301(1884) yılında bu şehirde vefat eder* (Bektaş, 2011: 755-756).

Diyarbakır'da yetişen birçok fikir ve sanat erbabının ilk feyizlerini Şaban Kâmî'den aldığı ileri sürülür (Beysanoğlu, 1957: 358). Şairin *Divân*'ın dışında *Redd-i Protestan, Risâletü'l-Asâkiri'l-Mansuriyye, Risâle-i Halli'l-Müşkilât, Usûl-ı Tehânî bi Tevfiki'r-Rabbânî, Risâle-i Tehniyye ve Risâle-i Tıbbiye, Kasîde-i Kamîsiyye, Mevlid-i Nebi ve Medhiye-i Hasan ve Hüseyin* adlı eserleri mevcuttur. Manzum olan eserlerinin büyük çoğunluğunda âyet iktibaslarına yer verdiği görülür. Üzerinde inceleme yapılan *Divân*'ı onun en hacimli yapıtlarındandır.

*Şaban Kâmî'nin Divân'ı, mesnevî tarzında yazılmış 49 beyitlik münâcâtla başlar. Onu 133 beyit tutarında kaside şeklinde bir mirâciye takip eder. Daha sonra biri 9, biri 7, üçü 6, ikisi de 5 beyit tutarında yedi adet naat sıralanmıştır. Nâbî'nin meşhur bir şiirini tahminin ardından sırasıyla Hazret-i Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali (iki adet), Hasan-Hüseyin, Abdülkadir Geylânî ve İmâm-ı Azam için medhiyeler kaleme alınmıştır. Devrin padişahlarından II. Mahmud (52 beyit) ve Abdülaziz için (12 ve 32 beyit) olmak üzere üç kaside ve yine Abdülaziz için iki ayrı gazel bulunmaktadır (Mermutlu, 2011: 83). Divân'da mesnevî nazım şekli ile yazılmış bir münacat; 20 kaside, 181 gazel, 12 musammat, 1 murabba, 7 lugaz ve 7 müfred yer almaktadır (Arslan, 2018: 11).*

### 1. İktibas İstilahî Tanımı, Çeşitleri

İktibâs “edebiyatta; mânâyı kuvvetlendirmek, söze güzellik kazandırmak maksadıyla bir şâir veya nâsirin, eserine âyet, hadis ya da bunlardan parçalar almasıdır. Söz içindeki âyet veya hadisin tamamı bir mânâ ifade edecek şekilde alınırsa buna *tam iktibas* denir. Mânanın bozulmaması ve tamamen anlaşılması şartıyla artırma, eksilme veya kelimelerin yerlerinin değiştirilmesiyle yapılan iktibas ise nâkıs *iktibastır* (Külekçi, 1999:172). Asıl gayesi sözü güzelleştirme ve anlamı pekiştirme (Saraç, 2006: 274) olan iktibas, ıstilahî mânada edebî bir metinde âyetin veya hadisin tamamının veya bir kısmının alıntılanma hadisesidir. Bedii bir terim olan bu sözcükte, anlamı kuvvetlendirme, lafzı tezhîp kompozisyonunda sunma söz konusudur.

Divan edebiyatında özellikle dinî muhtevalı şiirlerde şairler, fikir ve görüşlerini kuvvetlendirmek için klâsik Türk edebiyatının kaynaklarından olan Kur’ân-ı Kerim’den faydalanır, âyetlerden iktibaslar yaparlar (Yeniterzi, 1993: 91). Divan edebiyatının estetik yapısı sayılan belâgat ve edebî sanatların temeli Kur’ân-ı Kerim olup dinî olmayan konularda dahi onun izleri görülür (Mermer, 2009:30). Şairler, insanlara çeşitli şekillerde yol gösteren Kur’ân-ı Kerim âyetlerini, mânâ veya söz yoluyla iktibas ederek, şiirlerinde kullanırlar. Çünkü bu âyetler, dinin sağlam ve sarsılmaz kuralları olarak, şairin kendisinin ve içinde yaşadığı hayatın düzenini oluşturur (Erkul, 2017: 97).

Klasik edebiyatta iktibasların kullanımı ve türleri ile ilgili iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Esasen birbirine çok da zıt olmayan bu iki görüşte ufak nüanslar vardır. Bir kısım araştırmacı iktibasları kategorize ederken; âyetlerin aynen alınıp alınmaması, âyetlerin asıl anlamlarının kastedilip-kastedilmemesi, biçim yönünden incelenmesi şeklinde tasnif etmiştir (Keleş, 2016: 28-33; Uzun, 2000: 52-54; Güngör, 2011: 238-246; Ekici, 2018: 627-64; Kuzubaş, 2003:101).

Diğer yaklaşım ise iktibaslardan dört şekilde yararlanılmasından bahsetmektedir. İki yöntem arasındaki tek belirgin fark ikinci ekolde süre isimlerinin şairler tarafından kullanımının ayrı bir iktibas maddesi olarak değerlendirilmesidir. Birinci yöntemi uygulayanlar süre isimlerini lafzî iktibasın alt dalı olarak gösterirken, ikinci yöntemi seçenler süre isimlerini ayrı bir madde olarak değerlendirmiştir. Çalışmalarında bu yaklaşımı kullananlar âyetler ile ilgili alıntıları şu şekilde sınıflandırmışlardır:

1. Kur’ân-ı Kerim âyetlerinin orijinal lâfızlarıyla iktibas edilmesi 2. Âyetlerin meâlen iktibas edilmesi 3. Divan’da süre isimlerinin geçmesi 4. Âyetlere telmihte bulunulması (Çelik, 2001: 132; Erkul, 2017: 97; Mermer, 2009: 30; Nalçacıgil Çopur, 2016: 907-910).

Üzerinde inceleme yapılan bu çalışmada ikinci yöntemden yararlanılmış, Şaban Kâmî Divanı'nda âyet iktibaslarının kullanımı bu tasniften yola çıkılarak tetkik edilmiştir.

## 2. Şaban Kâmî Divanında Âyet İktibaslarının Kullanımı

Şaban Kâmî'nin Divanı'nda kullandığı âyet iktibaslarına geçmeden önce çalışma ile ilgili şu bilgileri paylaşmak istiyoruz:

Çalışmaya konu olan beyitler, Mustafa Uğurlu Arslan'ın *Diyarbakırlı Kâmî ve Divanı* adlı eserinden alınmıştır. Âyetlerin meal ve tefsirleri için kaynak çalışma Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlarının *Kur'an Yolu Tefsiri* adlı kitabından yararlanılmıştır.

Hem telmih hem de lafzî iktibas içeren birçok âyet bir arada bulunmuştur. Bir beyitte hem lafza hem de telmihe dayalı iktibaslar mevcuttur. Bundan dolayı ismi zikredilen beyitlerin sadece bir bölümde ele alındığı görülür. Necm sûresi 9. âyeti toplam beş yerde geçmektedir. Biz de beyitlerde birden fazla alıntılanan âyetlere sadece birer örnek verdik. İktibas edilen âyetler bir özet şeklinde tablo 1 de verilmiştir. Tablo 2 de ise iktibasların orantısal dağılımları grafik olarak sunulmuştur.

Sûre İsmi	Lafzî İktibas	Mâna Yönünden İktibas	Divan'da Sûre İsimlerinin Kullanımı	Telmihe Dayalı	Toplam
Âl-i İmrân		1			1
Ankebût				1	1
A'râf		1		1	2
Bakara	1		1	3	5
Duhâ	1			1	2
Enfâl	1				1
Enbiyâ	1			2	3
Fetih	3			1	4
Hûd	1				1
Hicr	1				1
İbrâhîm	1				1

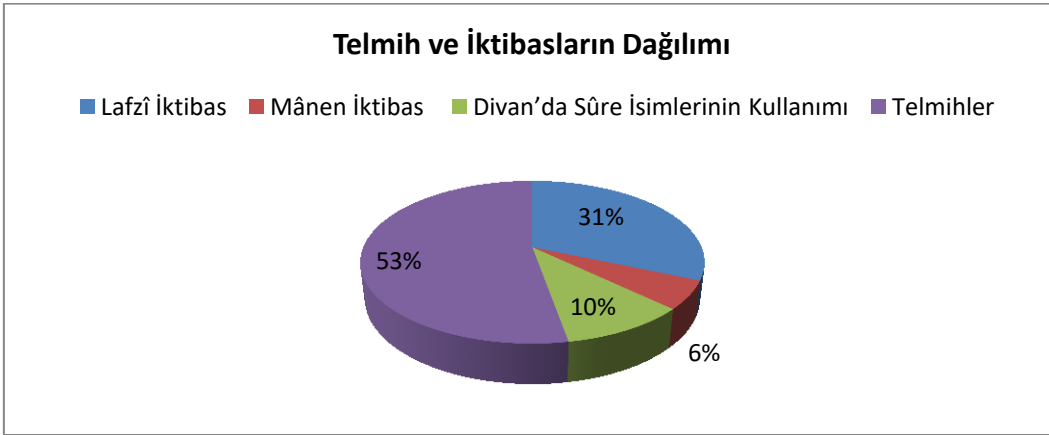
İnsân	1				1
İsrâ	1	1		3	5
Kalem		1	1		2
Kamer	1			2	3
Kadr				1	1
Kevser	1				1
Lokman			1		1
Kehf				1	1
Leyl	1				1
Necm	7		1		8
Neml				8	8
Nisâ			1	1	2
Nûh			1	4	5
Rahmân			1		1
Saff	1				1
Şems					1
Şûrâ	1	1	1	1	4
Tâhâ	1		1		2
Tevbe	2			2	4
Tekvîr	1				1
Yâsîn					1
Yûnus	1			1	1
Yûsuf				13	13
Zâriyât		1			1
Zuhruf	1				1
Zümer	2				2

Divan'da toplam 37 sûreye<sup>2</sup> atıf yapılmıştır. En sık atıf yapılan sûreler yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi Yûsuf sûresi ve Necm sûresidir. Necm

<sup>2</sup> Bk. Lafzî İktibas yapılan beyitler: (K 1/36), (K 1/1), (K 11/2), (K 2/27), (K 1/30), (K 2/7), (K 1/112), (K 2/2), (K 2/5), (K 8/3) (K 8/5), (K 9/2) (K 9/3), (K 10/4) (Tb 1/1), (K 11/6), (K 12/3), (G 17/5), (G 87/4) Mânen İktibaslar: (Th.1/1), (K.6/4) (M.19), (Th 2/4), (M 1/14), Sûre İsimlerinin Kullanıldığı Beyitler : (K 1/30) (K 2/4), (K 2/3), (G 46/5), (G 3/2), (G 99/4), (G 22/3), (G 45/1), (K 1/30), (G 45/1) Telmihler: (K 1/3), (K 1/14), (K 1/17), (K 1/36), (K 1/88), (K 18/2), (K 18/14), (K 19/4), (G 2/1), (G 4/2), (G 6/1), (G 7/4), (G 24/1), (G 29/1), (G 35/3), (G 42/3), (G 44/1), (G 44/6), (G 46/3), (G 52/3), (G 56/9), (G 60/6), (G 68/3), (G 85/5), (G 87/1), (G 97/3), (G 113/3), (G 115/2), (G 119/2), (G 122/5), (G 129/5), (G 135/2), (G 135/3), (G 139/5), (G 142/6), (G 143/4), (G 148/5), (G 152/3), (G 160/3), (G 161/2), (G 163/3), (G 163/5), (G 166/1), (G 168/1) (MU 1/1) Th 4/1)

sûresinin 9. âyeti (kavseyn-i ev edna) en çok iktibas edilen âyettir. Divan'da 5 kez yer verilen bu âyeti, 3 kez iktibas edilen Fetih sûresinin 1. âyeti (innâ fetahnâ) ile 2 kez iktibas edilen Tevbe sûresinin 40. âyeti (lâ-tahzen innellahe meanâ) takip etmiştir. Divan'da bazı âyetlerin birden fazla yerde kullanıldığı görülmüştür. Aynı âyetin hem lafzî mânada hem de sûre isimlerinin geçtiği beyitlerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Şair Şaban Kâmî Divanı'nda; Âl-i İmrân sûresi/56, Ankebût sûresi/14, Bakara sûresi/102-137, İsrâ sûresi/1, Fetih sûresi/1, Hicr sûresi/95-96, Şûrâ sûresi/1-2-12, Necm sûresi/8-9-10-13-14-15-17, Tâhâ sûresi/1, Yâsîn sûresi/1, Lokmân sûresi/1, Rahmân sûresi/1, Kamer sûresi/50, Duhâ sûresi/2, Enbiyâ sûresi/107, Kevser sûresi/1, Tevbe sûresi/40-60, Leyl sûresi/1, Şems sûresi 1, Enfâl sûresi 64, Yûnus sûresi 1-62, İnsân sûresi/1, Kadir sûresi/2, Saff sûresi/4, Nûn sûresi/1, Tekvir sûresi/19, Yûsuf sûresi/1-22-23-24-31-32-33, A'râf sûresi/8-9-28-143, Hûd sûresi/1, İbrahim sûresi/1, Neml sûresi/22-23-24, Zâriyât sûresi/58, Zuhruf/32, Zümer/9-53 âyetlerinden iktibas ve telmih sanatı yoluyla istifade etmiştir.



Tablo 2 de görüldüğü gibi âyet alıntılarının büyük çoğunluğu telmih ve lafzî iktibaslardan oluşmuştur. 47 beyitte Telmih sanatı, 28 beyitte lafzî iktibastan yararlanılmıştır. Şair, lafzî iktibas akabinde sûre isimlerinin bizzat beyitte geçtiği iktibasları kullanmış ve nihâyetinde bu iktibasları mâna yoluyla yapılan iktibaslar takip etmiştir. Şaban Kâmî'nin şiirlerinde en az mâna yoluyla yapılan iktibaslara yer verdiği tespit edilmiştir.

### 2.1. Lafzî İktibaslar

Sözün yapısına, söyleyişine sözle ilgili bütün objeleri içine alan bir terim olan lafız, klasik edebiyatta bir iktibas türü olarak karşımıza çıkar. Genel itibariyle lafzî iktibasları kendi içinde bütünlük açısından “nakıs” ve “tam” olmak üzere iki kısma ayırabiliriz. Tam iktibasta âyetlerin bütünü örnek alınırken nakıs iktibasta bir bölümü ya da en az bir sözcüğün alıntılanması söz konusudur.

### 2.1.1. Nakıs Lafzî İktibas

Nakıs lafzî iktibas, alıntılanmak istenilen âyet veya hadisin sadece bir bölümünün beyitte geçmesidir. Bütünlük açısından değerlendirdiğimizde Şaban Kâmî Divanı'nın büyük çoğunluğu nakıs iktibastan mütevellittir.

Ümid-i afvına olmuş yakînüm  
Zihî lâ-taknatû hable'l-metînüm (K 1/36)

Beyitte geçen “lâ-taknatû” nakıs lafzî iktibas olup Zümer sûresi 53. âyetten alınmıştır. Âyetin tam mânası Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyinize karşılık gelen “lâ-taknatû min rahmatillah”tır. Beyitte “lâ-taknatû” (ümidi kesmeyiniz) ifadesi zahiri anlamda sağlam ip, batını anlamda İslam dinine karşılık gelen hable'l-metîn tamlamasıyla birlikte kullanılmıştır.

Hoşâ ve'l-leyli şevk-efzâ ki Sübhânellezî esrâ  
Berât-ı kadr-i tuğrâ vü nişânı müşğ-sâ imlâ (K 1/1)

Yukarıdaki beyitte İslam dini ile ilgili terimler bir arada verilmiştir. Ve'l-leyli, Sübhânellezî esrâ, Berat ve Kadir gecesi beytin öğelerini oluşturmuştur. “Ve'l-leyli” Leyl sûresi 1. âyetinde, “geceye and olsun” mealinde kullanılmıştır. Sübhânellezî esrâ, İsra sûresi 1. âyetinde, “eksiklikten münezzehtir (Allah)” iktibası nakıs bir şekilde beyitte verilmiştir. Âyetin tam meali “Kulunu bir gecede Mescid-i Haram'dan alıp, çevresini bereketli kıldığı mescide (Mescid-i Aksa) götüren Allah, eksikliklerden uzaktır. Bu, ona bir kısım âyetlerimizi göstermek içindir. O (Allah) dinler ve görür.” şeklindedir.

Fedâ-yı fi-sebilillâh idüp emvâlini oldı  
Mübeşşir sırr-ı lâ-havfun 'aleyhimle melek-sîmâ (K 11/2)

Hz. Osman (r.a) için yazılmış olan bu kasidede şair, ikinci mısradaki “lâ-havfun 'aleyhim” (onlara korku yoktur) âyetten nakıs alıntı yaparak lafzî iktibasa başvurur. Yunus sûresi 62. âyette “Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de” ifadesi beyan edilir.



Beytin ikinci mısraında ise Yunus sûresinden yapılan iktibas ile Allah dostlarının asla üzölmeyeceği müjdesi Hz. Osman'a verilmiştir.

Hutût-ı rüyeti *innâ fetahnâ* lutf-ı Rabbânî  
Livâ-yı nusreti *innâ kefeynâke* vü bâreknâ (K 2/27)

Bu beyitte *Fetih ve Hicr* sûrelerine iktibas yapılmıştır. Fetih sûresi birinci âyeti ile (Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik) Hicr sûresi 95. âyetinden (Şüphesiz biz, Allah ile beraber başka ilah edinen alaycılara karşı sana yeteriz) iktibas yoluyla yararlanılmıştır. Birinci mısradada "Hutût-ı rü'yeti" tasavvufi bağlamda Fetih sûresi ile birlikte ele alınmıştır.

Kad-i bâlâsı bir serv leb-i cüyü *müddessirdür*  
Mukavves şekl-i ebrûsı yazar *kavseyni ev ednâ* (K 1/30)

Bâlâ-yı kıadi serv leb-i cüyü *müdessir*  
Mihrâb-ı dü ebrûları *kavseyni ev ednâ* (K 2/7)

*Klasik Türk edebiyatı metinlerinde sıkça geçen "kâb-ı kavseyn" (iki yay kadar), "ev ednâ" (veya daha yakın) anlamlarına gelmektedir (Ekici, 2018: 634). Tasavvufta geçen "kâb-ı kavseyn" vücutta bulunan sıfatların Hak ile birleşmesidir. Bunun üzerinde "ev ednâ" makamı vardır ki Allah'ın zatıyla bir olma anlamına gelir (Baltacı 2011: 95). "Kavseyni ev ednâ" Necm sûresi dokuzuncu âyette geçmektedir. Şair Şaban Kâmî, münacatından sonra nazmettiği miraciyyede geçen bu beyitte dîvân şiirinde oldukça fazla iktibas edilen Necm sûresinin dokuzuncu âyetine yer vermiştir. Hz. Peygamber'in miraca yükseltilirken Allâh ile görüşmesine atfen yapılan bu âyetin, kaynaklarda nüzul sebebi olarak muhtelif bilgiler olsa da dîvân şiirinde miraç hadisesi ile anılmıştır. Hz. Peygamber'in miraçta Allâh'a yakın olmasına telmih olarak şiirlerde kullanılmıştır. Her iki beytin ikinci mısraında âyet ile uyumlu olarak kaşın kavisli bir yay olarak tasvir edilmesiyle tenasüp sanatı uygulanmıştır.*

Hoşâ ol âyet-i *lemhu'l-basarda* ma'nî-i ahfâ  
İder imdi şeh-i esrâr-ı mi'râcı zihî imâ (K 1/112)

Kamer sûresi, 50. âyetinde "Emrimiz ancak bir tek emirdir. Göz kırpması gibidir" ifadesi beyan edilir.

Bu beyit miraciyye bölümünde geçmektedir. Miraç hadisesinin Allâh katında çok kolay olduğunun kanıtı olarak Kamer sûresinde geçen “lemhu’l-basar” âyeti delil olarak sunulmuştur. Allâh Teâlâ’nın ol demesiyle olan her şey ancak tek emir ile olmaktadır. Bu oluş da çok kısa bir süre hatta bir göz kırpması kadar bir sürede gerçekleşir. Ancak müşrikler buna inanmamış, yalanlamışlardır. Şair Kâmî ise müşriklerin bu tutumunu Allâh’ın emrinin her şeyden üstün olduğunu Kamer sûresinden bu âyeti iktibas ederek reddediyor. Beyitte *ahfâ*, *esrâr* ve *îmâ* kelimeleri ile tenasüp sanatı yapılmıştır.

Sultân-ı rusül şem‘-i şeb-ârâ-yı nüh eflâk  
Şehbâz-ı denâ tâ’ir-i evc-i *fe-tedellâ* (K 2/2)

Necm sûresi âyet 8: Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu.

Şaban Kâmî’nin yazmış olduğu na‘t bölümünde geçen bu beyitte şair, Necm sûresinde geçen âyetten nakıs iktibas yapmıştır. Hz. Peygamber’in miraçta Allâh Teâlâ’ya oldukça yakın olmasına telmih yapılarak, Hz. Peygamber methedilmiştir. Resullerin şahı olan Hz. Peygamber, dokuz feleği süsleyen rehber olarak çıkılacak en yüce makama çıkmıştır. Bu makam da miraçta Allah c.c. ile en yakın olma mertebesidir.

‘Anber-şiken-i turraya *ve’l-leyli* kasemdür  
Ve’ş-şemsi dahı ruhlarına nüh-felek-ârâ (K 2/5)

*Ve’l-leyl* Leyl sûresi ilk âyetinden *veş’-şems* ise Şems sûresi ilk âyetinden alınmıştır. Divan şiirinde *veş’-şems* ile *ve’l-leyl* beyitlerde genellikle bir arada bulunur. Bu iki iktibas hem tenasüp hem de tezat sanatlarından yararlanılarak ortaya çıkar. Beyit nat-ı şeriften alındığı için sevgiliden kasıt Hz. Peygamber’dır. Onun saçları “ve’l-leyl”e, (gece) yüzü ise “ve’ş-şems”e (gündüz) benzetilmiştir.

Aşağıdaki iki beyit Şaban Kâmî Divanı’nın Nat-ı Şerif bölümünden alınmıştır. İki beyitte de Hz. Peygamber’e övgü söz konusudur. Birinci beyitteki “erselnâke” Enbiya Sûresi, 107. âyetinde “Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” geçmektedir. İkinci beyitteki “a’taynâke” Kevser Sûresi 1. âyetinde “Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik” geçmektedir. Birinci beyitte Hz. Peygamber’in âlemlere rahmet olarak gönderilmesinden ve şefaat etme yetkisinden bahsedilmiştir. İkinci beyitte ise kendini günahkâr olarak gören şair, Hz. Muhammed’e sığınır, onun maneviyatından istimdâd ister.

Cihân ser-tâ-kadem muhtâc-ı lutfundur dü-âlemde  
Çü sensin şâh-ı lâhût-ı şefâ'at mâh-ı *erselnâk* (K 8/3)

Günâhum hadden efzûndur penâh u melce'üm sensin  
Ebî ümmî fidâk ey mazhar-ı eltâf-ı *a'taynâk* (K 8/5)

Mazhar-ı feyz-i hıtâbî-i Hudâ *lâ-tahzen*  
Künye-i pâki Ebübekr-i hilâfet-pirâ (K 9/2)

*Sâniyesneyn-i hafâ izhumâ fi'l-gâri* refik  
Âyet-i nass-ı şerîf ile mu'anven-ârâ (K 9/3)

Tevbe Sûresi, 40. âyette “lâ-tahzen innellahe meanâ” (Üzülme Allah bizimle beraberdir) buyrulmaktadır. Hz. Muhammed, Ebubekir (r.a) ile Medine'ye hicret ederken Mekkeli müşrikler öldürmek için onları takip eder. Hz. Peygamber Sevr dağındaki bir mağaraya gizlenerek müşrikleri şaşırır. Mağarada Hz. Ebubekir'in endişelendiğini gören İslam peygamberi “lâ-tahzen innellahe meanâ” lafzını kullanarak onu cesaretlendirir. Nitekim beyitte de bu iktibas bağlamında kullanım söz konusudur. Akabindeki beyitte geçen iktibas yine Tevbe Sûresi 40. âyetten alıntıdır. *Sâniyesneyn-i izhumâ fi'l-gâri (Hani onlar mağarada bulunuyorlardı)* Hz. Muhammed'in, Ebubekir (r.a) ile mağarada bir süreliğine bekleme hadisesine telmih yapılmıştır.

*Hasbukellâh ve meni't-tebe'ake* sırr-ı celîl  
Vasf-ı dîbâce-i hüsnünde mekârim-zîver (K 10/4)

Enfâl Sûresi, 64. âyetinde “(Ey Peygamber!) Sana ve sana tabi olan mü'minlere Allah yeter.” beyan edilir.

Şair beyitte ilahî sır olarak bu âyeti nakıs iktibas şeklinde kullanır. Özelde Hz. Peygamber'e genel de ise ümmete bir mesaj vardır. Bu âyetle cesaret, tevekkül ve teslimiyet vasıfları kazandırılmak istenmiştir. İkinci mısradaki ise güzelliğin başlangıç mahiyeti iyilik ve cömertliğin ziyneti niteliğinde olmuştur.

Rızk için çekme gamı *nahnu kasemnâyı* gözet  
Kula i'lâna ne hâcet der-i Mevlâ'yı gözet (Tb 1/1)

Zuhruf sûresi, 32. âyetinde “Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık” beyanı yer alır. *Nahnu kasemnâ* (biz taksim ettik) maddi nimetlerin Allah c.c tarafından

bölüştürüldüğünü, rızık konusunda insanların kaygıya kapılmamasına vurgu yapılmıştır. Şair de bu beyitte rızıkın Mevla'dan geldiği, rızık için insanlara minnet eylememeye dikkat çekmektedir. Bir şey isterken sadece O'ndan talep etme gerekliliği, yaratılan varlıkların fani ve çaresiz olduğu dolayısıyla insanlarla sıkıntı ve derdini paylaşmanın boş olduğunu şair bu beyitte dile getirir.

*Se-yekfikehumullâh*'ın olunca sırrına mahrem  
Makâm-ı vâsıl-ı meşhûd olup şâh-ı safâ-bahşâ (K 11/6)

Hem lafzî hem de telmihe dayalı bir iktibas söz konusudur. *Se-yekfikehumullâh* (Onlara karşı Allah sana yeter.) Bakara sûresi, 137. âyetinde geçmektedir. Bu iktibas genel olarak Hz. Osman ile bütünleştirilmiştir. Nitekim beyitte kastedilen onun şahadetidir. Hz. Osman şehit edildiği vakit o sırada Kur'ân-ı Kerîm okuyordu. Şehadete erdiği sırada Bakara sûresini cehr ediyordu. *Hatta kanunun damlaları Bakara 137. âyete sıçramıştı.*<sup>3</sup>

Zîver-i dibâcesi *hel yestevûn*  
Hâce-i ilm-i ledûn bâ-müctebâ (K 12/3)

Zümer sûresi, 9. âyette “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (*hel yestevûn*) ibaresi geçmektedir. Yukarıdaki beyit Hz. Ali için yazılan kasideden alınmıştır. Toplum tarafından kıymete binmiş ilim olan gaybî ilimler rivayetlere göre Hz. Ali'ye kadar dayanır. Beyitte de Hz. Ali'nin bu gaybî ilmin hocası olduğu zikredilir.

Saf çekince düşmen-i bed-hâha mansûru'l-livâ  
Âyet-i bünyân-ı mersûsı okurlar ezberi (G 17/5)

(Saff sûresi, âyet 4: Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.)

Sultan Mahmud Han için yazılmış kasidede padişah bir ordunun başında gazaya çıkarken tasvir edilmiştir. Kötülük isteyen yani dünyayı fesada uğratmak isteyen düşmanlara karşı ordu komutanı olan padişah “mansûru'l-livâ” sancağını çıkarır ve Saff sûresinden “bünyân-ı mersûs” âyeti İslâm ordusunda hep birlikte okunur. İnanları gaza meydanında yek-vücûd yapan bu âyetin okunması ile ordunun dirâyetinin artması beklenir. Şair bu beyitle,

<sup>3</sup> Bk. İbn-i Kesîr, *Tefsîr*, I, 450; İbn-i Ebî Hâtim, *Tefsîr*, I, 402.

kasidesini sunduğu Sultan Mahmud Han'ın şecaatini gözler önüne sermeye çalışmıştır. “Saf çek” ile âyetin geçtiği Saf sûresi arasında bir tenasüp oluşturulmuştur. Ayrıca beyitte genel olarak bir savaş tasviri oluşturulmaya çalışılmış ve bunu sağlamak adına da “düşmen”, “masûru'l-livâ”, “âyet-i bünyân-ı mersûs” arasında tenasüp oluşturulmuştur.

### 2.1.2. Tam Lafzî İktibas

Tam lafzî iktibas, alıntılanmak istenilen âyet veya hadisin tamamının beyitte geçmesidir. Tam iktibasta âyet veya hadisin bütününün metinde yer alması söz konusudur.

Ser-i tâc-ı mefâhir sûre-i hâ mîm ‘ayn sîn kâf  
Müzemmil şâhid-i hilat ‘alemdür sûre-i Tâhâ (K 1/30)

Yukarıdaki beyitte Şûrâ sûresinin huruf-ı mukatta olan ilk âyetlerine yer verilmiştir. “Hâ mîm” Şûrâ sûresi 1. âyeti; “ayn sîn kâf” ise aynı sûrenin 2. âyetinde geçmektedir. Âyetlerin bütünü alındığı için beyitte tam lafzî iktibas mevcuttur.

Beyitte Şûrâ sûresi şairin nazarında övülecek ve baş tacı yapılacak sûrelerden biri olarak görülmektedir. Şair ikinci mısradaki Tâhâ sûresini, evrenin yaratılışının tanığı olarak müşahede eder.

### 2.2. Mânaya Dayalı İktibaslar

Mânen iktibas bir âyet veya hadis metninin değil de anlamının kısmen veya tamamen alınarak şiirde kullanılmasıdır (Güngör, 2011: 245). İktibasa dâhil edilmek istenilen cümle veya sözcüklerin anlamlarının alıntılanması olarak tanımlanan bu grupta mâna ön plandadır.

Terâzûya sığışmaz zenb u isyânım kıyâmetde  
Huzûrunda o denlü pür-hacilem yâ Resûlallâh (K.6/4)

A'râf sûresi 8. ve 9. âyetlerinde geçen “O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevabı ağır basarsa işte onlar kurtuluşa erenlerdir ama kimlerin sevabı da hafif gelirse kendilerini ziyana sokanlardır.” beyanı şiirde mânen iktibas kullanılmıştır. Şaban Kâmî, kıyamet gününde isyan ve günahlarının teraziye sığmayacağını ifade ederek mezkûr âyetleri iktibas etmiştir.

Sakin terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dur bu  
Nazargâh-ı İlâhidür makâm-ı Mustafâ'dur bu (Th.1/1)

Şâir Kâmî, Nâbî'nin na'tına yazdığı tahmis'te geçen bu beyitte, A'râf sûresi 28. âyeti mânen iktibas yapmıştır. “Şüphesiz Allâh hayâsızlığı emretmez.” meâlindeki âyeti “sakin terk-i edebden” ibâresi ile beyitte anlamlandırmıştır. Şaire göre edep, Yaratıcı nazarında oldukça ehemmiyete sahiptir ve onun sevgisini kazanmadır. İkinci mısırada edep ve hayâ Hz. Peygamber ile özdeşleştirilmiştir. Kalem sûresi 4. âyetinde Hz. Muhammed için “Şüphesiz sen çok büyük bir ahlak üzeresin” beyanı yer almaktadır. Beyitte, yüce bir ahlak üzerine yaratılan Peygamber'in huzuruna çıkarken edebın terk edilmemesine dikkat çekilmiştir.

O şeb davet olundu nimet-i esrâr-ı Mevlâ'ya  
Önünce anberîn-sârâ ki yakdı micmer-i cevzâ (M.19)

Divan'ın Mesnevi bölümünden alınan bu beyitte Kâmî, Mi'râc gecesi Hz. Peygamber'in Mekke-i Mükerrreme'den Mescid-i Aksâ'ya götürülmesini işlemiştir. Şaban Kâmî, mezkûr beyitte İsrâ Sûresi'nin ilk âyetinden mâna yoluyla istifade etmiştir. “Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hz. Peygamber'in bir gecede Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürülme hadisesinin anlatıldığı bu âyeti Şaban Kâmî, Hakk'ın bir sırrı ve bir gecede davetçi olarak Hz. Muhammed'e has kılındığını belirtmiştir.

Dil-şikeste âşıkın her kimse ki âhun alur  
Şüphesiz itdüklerün bir bir dü-âlemde bulur (Th 2/4)

Âl-i İmrân sûresi 56. âyetinde küfre sapan zalim kişilerin iki dünyada da azap göreceğinden bahsedilmektedir. Beyitte de sevgili, âşığın kalbini kırarak ona zulm etmiştir. İkinci mısırada sevgilinin hem bu dünyada hem de ahirette yaptığı her şeyin hesabının önüne geleceği belirtilir.

İlâhî sensin ol Hallâk u Rezzâk  
Kamu hükmünledür taksîm-i erzâk (M 1/14)

Şûrâ sûresi 12. ve Zâriyât sûresi 58. âyetine mâna olarak iktibas yapılmıştır. Şûrâ 12. âyetinde “Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Rızkı dilediğine genişletir (dilediğine) daraltır.” ifadesi yer alır. Zâriyât sûresi 58. âyetinde ise “şüphesiz rızkı veren, kuvvet sahibi olan yalnızca Allah'tır” beyanı buyrulur.

Beyitte hem Cenab-ı Hakk'ın sıfatlarından olan “Rezzâk” ismi verilmiş hem de ikinci mısradaki rızkın taksiminin onun lütfuyla yapıldığına değinilmiştir.

### 2.3. Divan'da Sûre İsimlerinin Geçmesi

Hafız bir şair olan Şaban Kâmî, hem sûre isimlerini bizzat kullanarak hem de Kur'ân-ı Kerîm'den doğrudan lafzî iktibaslar yaparak şiirlerinde âyetlerden yararlanmıştı. Divanı'nda; Fetih sûresi, Lokmân sûresi, Rahmân sûresi, Tâhâ sûresi, Yâsîn sûresi, Necm sûresi, Nûn sûresi, Şems sûresi ve Şûrâ sûresinin isimleri zikredilmiştir.

Tâhâ ve Yâsîn sûrelerinde genel itibarıyla Hz. Peygamber'e itibar, övgü ve medih vardır. Her iki sûre hurûf-ı mukattaa ile başlar.

Birçok müfessir hurûf-ı mukattaa'nın mânası ve işaret ettiği obje ile ilgili çeşitli tevelliler ileri sürmüştür. Bu görüşler sonucunda tefsir ile uğraşan âlimler arasında mezkûr harflerden dolayı ihtilaf ortaya çıkmıştır. *Mukattaa harflerinin Kur'ân'ın icâzından kaynaklanması, tasavvufî anlamda değerlendirilmesi, Kur'ân'ın anahtarı olması, Ebced yöntemiyle şifreler vermesi, Kur'an'a dikkat çekmek üzere zikredilmesi gibi sebepler müfessirler tarafından ortaya atılmıştır* (Duman ve Altundağ, 1998: 401-408).

*Ta ve Ha harfleri, edebi metinlerde Hz. Peygamber'in isimlerinden birisi olarak ele alınmıştır* (Güngör, 2011: 245). Birinci beyitte şair Tâhâ sûresinin ismini, evrenin yaratılışının tanığı olarak zikrederken; ikinci beyitte Yâsîn sûresinin Hz. Muhammed'in tuğrasında yazıldığını ileri sürer. Ayrıca “innâ fetahnâ” Fetih sûresinin birinci âyeti olup içerik olarak Hz. Peygamber'e Mekke'nin fethini müjdelir.

Ser-i tâc-ı mefâhir sûre-i hâ mîm 'ayn sîn kâf  
Müzemmil şâhid-i hil'at 'alemdür Sûre-i Tâhâ (K 1/30)

Tuğrâ-i zafer sûre-i Yâsîn yazılmış  
Sancâğ-ı livâ nusretidür innâ fetahnâ (K 2/4)

Aşağıdaki beyitte ise şâir, Necm ve Tâhâ sûresini Mirâç gecesinin gerçekleştiğini gösteren kanıtlar olarak açıklar. Necm sûresi 13-18. âyetlerinde Mirâç hadisesiyle ilgili bilgiler yer alır. Hz. Peygamber'in göğe yükselerek Allah'ın huzuruna kabul edilme hadisesi bu sûrede tavih edilir.



Mirâc-ı şebûn vâsîfina bir nûsha-i kâtı  
Sûre-i Ve'n-Necm ile sûre-i Tâhâ (K 2/3)

Aşağıdaki beyitlerde Lokmân sûresi, Nûn (Kalem) sûresi ve Şems sûresinin isimleri tasavvufî bağlam içerisinde anılmaktadır. Şairin de isminin geçtiği mahlas beytinde tasavvufî önder, Lokmân sûresinden de istifade ederek aşka lütfedenlere devalar sunmaktadır. İkinci beyitte sûre-i Nûn kaşa benzetilmiş, Nûn sûresi, kaş, nur-ı mübîn ve cemal kelimeleri arasındaki bağlantıdan dolayı tenasüb sanatı oluşmuştur. Tasavvufta insanın yüzü ilahî tecellinin bir yansıması olarak değerlendirilir. Beyitte şair sevgilinin yüzünü “nûn” harfine teşbih etmiş, kaşlarını ise onun üzerinde yazılmış besmele olarak tasavvur etmiştir. Böylece ilahî âyetler sevgilinin yüzünde bir güzellik unsuru olarak vuku’ bulmuştur. Son beyitte ise sevgilinin siyah saçları geceye; onun güzelliği ise güneşe benzetilmiştir. Şair bu iki unsuru Kur’ân-ı Kerim’den iktibas ettiği kelimelerle (leyl ve şems) ifade etmiştir. Ve’l-leyl ile ve’ş-şems terimleri aynı zamanda tezat sanatına örnek teşkil eder.

Dâ’î ‘aşka lutf ile eyler devâ’ ol Kâmiyâ  
Gâh şifâ âyetlerin gâh sûre-i Lokmân yazar (G 46/5)

Sûre-i Nûn üstüne kaşun yazılmış besmele  
Âyet-i nûr-ı mübîn itmiş cemâl olmuş sana (G 3/2)

Perçemün ve’l-leyl hüsnün sûre-i ve’ş-şems okur  
Matla-ı feyz-i sabâhat sîne-i çâkûn senün (G 99/4)

Kâmî, aşağıdaki beyitte marifet mektebinde sesi güzel birinin Rahmân Sûresi’ni okuduğunu ifade etmektedir. Tatlı bir sesi olan bu kişinin Rahmân sûresini güzel okuduğu şair tarafından vurgulanır.

Mekteb-i ‘irfânda gördüm bir güzel Kûr’ân okur  
Hoş-edâ şîrin-sadâ sûre-i Rahmân okur (G 45/1)

### 3. Âyetlere Telmihte Bulunulması

Mânaya dayalı iktibaslar ile aralarında yoğun benzerlik bulunan telmih, *terim olarak temsil yolu ile ifade içinde bilinen bir olaya, hikâyeye, inanışlara, âyet ve hadislere işaret etme sanatı olarak tanımlanmaktadır* (Küleççi, 2003: 170). Telmihin meali iktibastan ayrılan en önemli özelliği beyit içerisinde olayı



hatırlatan işaretin olmasıdır. Telmihte terim veya kavramın en az bir sözcük olarak beyitte geçmesi gerekir. Mânen iktibasta ise doğrudan ziyade dolaylı bir çağrışım söz konusudur.

*Herhangi bir ibarenin iktibas kabul edilmesi için alıntının en az bir terkip olması gerekmektedir* (Nalçacıgil Çopur, 2019: 170). Aksine tamlama olmadığı takdirde örnek teşkil edilecek sözcük telmih kapsamına girer.

Tûr-ı 'aşkunda tecellî nûr-ı rehberdür bana  
Mûsi-i 'aşkem velî vuslat müyesserdür bana (G 2/1)

Beyit A'râf sûresi 143. âyete işaret etmektedir. (*Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabb'i onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabb'i, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabb, o dağa tecelli edince onu paramparça etti*) âyeti telmih aracılığıyla alıntılanmıştır.

Tecellî Kur'ân'da hem sözlük hem terim anlamında kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de gündüzün ortaya çıkması (el-Leyl 92/2) ve Hz. Mûsâ'nın Rabb'i görmek isteyince Rabb'in dağa zuhur etmesi (el-A'râf 7/143) tecellî ile ifade edilmiştir (Ceyhan, 2011: 243). Divan şiirinde Hz. Mûsâ, Tur dağı ile birlikte zikredilmektedir. Tur, Hz. Musa'nın Allah c.c. ile kelam ettiği ve Yaratıcı'nın nurunun tecelli ettiği dağın adıdır. Yüklenilen bu vasıftan dolayı sıradan değil de kutsal bir yer olarak anılır. Sevgilinin bulunduğu yer de âşıklar için çok kutsaldır. Şair, şahsını aşkın Mûsâ'sı, Tur dağına ise aşkın tecellilerinin yansıdığı dağ olarak tasavvur etmektedir.

Ne şeb kim gıta-hârıdur leyâlî vü hezâr eyyâm  
Berât u Leyle-i Kadrin idipdür kadrini i'lâ (K 1/14)

Kadr sûresi ilk âyetinde "Biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik" (Kadr /1) meali yer alır. Beyitte ise bu geceye atıf yapılarak telmihte bulunulmuştur. Mezkûr beyitte Kadir gecesinin önemine değinilmiş, o geceye birçok gün ve gecenin imrendiği dile getirilmiştir.

Yûsuf'un vasfın bilüp hüsnün görenler didiler  
Sun'-ı kudretle bulunmuş sanki bir elma iki (G 163/3)

Yûsuf sûresi 31. âyetinde (Kadın, bunların dedikodularını işitince haber gönderip onları çağırdı. Ziyafet düzenleyip onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve Yûsuf'a, "Çık karşılarna" dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler.

“Haşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir ”dediler) Yûsuf ile Züleyha kıssası geçmektedir.

Mısır kadınları, Züleyha'nın Hazreti Yûsuf'a olan ilgisini ayıplar ve etrafta mezkûr vakayı çekiştirirler. Bunun üzerine Züleyha onları saraya davet edip her birinin eline bıçak ve elma verir. Akabinde Hz. Yûsuf içeri girince onun güzelliği karşısında elindeki bıçakla elma yerine ellerini keserler. Beyitte de bu olaya atıf yapılmıştır. O kadınlar, Yûsuf'un cemalini, bir sanat eserine benzetmiştir.

Süleymân'um uçurma Hüdhd-i gönlüm rikâbından  
Gelen vefd-i muhabbet Belkıs-ı mülk-i Sebâdandır (G 56/9)

Neml 22. âyetinde, “Çok geçmeden Hüdhd gelip Süleyman'a: Senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sana Sebe'den doğru bir haber getirdim” beyanı geçer. Kur'ân-ı Kerim'de kıssa şu şekilde geçer: Hz. Süleyman “Hüdhd”ün getirdiği bilgiler üzerine, Sebe şehrinin melikesi Belkıs'a Hüdhd vasıtasıyla bir mektup gönderir ve onları hak dine davet eder ve nihâyetinde tevhid dinini Belkıs'a kabul ettirir. Yukarıdaki beyitte tenasüp ve telmih sanatlarından yararlanılarak Süleyman, Hüdhd ve Belkıs gibi karakterler birlikte anılmıştır. Kâmi, gönlünü Hüdhd'e benzetmiş; kendisiyle Hz. Süleyman, sevgili ile Belkıs arasında bağ kurmuştur.

Makâm-ı vâsıl-ı tayr-i hümâ oldı şerâfetle  
O sidre müntehâdur menzil-i Cibrîl'e âmennâ (K 1/88)

Divan'ın “Nat” bölümünden alınan beyitte telmih sanatı söz konusudur. Tekvir sûresi 19. ve Necm sûresi 14. âyeti beyitte alıntılanmıştır.

*Sidre, Hz. Peygamber'in Allah'ın huzuruna varmadan önce cennetü'l-me'vâda Cebrâil'i yanında bıraktığı mübarek bir ağaçtır.* (Uzun, 2009: 152). Bu anlamda şiirde de Cebrâil (a.s)'in menzili olarak ifade edilmiştir. İkinci mısırda şâir sidretü'l-müntehâ ifadesini vezin gereği tahfif yaparak sidre müntehâ olarak kullanmıştır. Şâire göre bu makam, Hümâ kuşunun vuslata erme makamıdır. Efsanevî bir kuş olan Hümâ'nın vuslata ermesi, hakikatte Hz. Peygamber'in mirâc günü Allah Teâlâ ile buluşmasına telmihtir.

Gark-ı eşk-i hasretem cânâ hayâtı neylerem  
İstemek beyhüdedür tûfân-ı gamda 'ömr-i Nûh (G 35/3)

Ankebût sûresinin 14. âyetinde “Andolsun, biz, Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı”

beyanı yer alır. Âyette Nuh'un ömrünün uzunluğu zikredilmiştir. Ankebût sûresi 14. âyetinin yanında Tufân-ı gam tamlamasıyla Enbiyâ sûresi 76. âyetine de telmih yapılmıştır. Beyitte Nuh Peygamber'in ömrünün uzunluğuna değinilmektedir. Sevgilinin hasreti şaire o kadar ıstırap vermiş ki şair bu bekleme süresinin uzunluğuna dikkat çekmektedir. İçinde bulunduğu fecaatte, Nuh'un ömrünü temenni etmek şairin acısını daha çok arttıracaktır.

Zemînün fahri 'arş üzre sebep bu ravza hâkidür  
Ki *cennât-ı 'adn* dirler Resûlün kabr-i pâkidür (Th 4/1)

Adn cenneti İslam terminolojisinde sıkça kullanılan bir tamlama olup cennetin en güzel yerlerinden biri anlamına gelmektedir. Adn cenneti Kur'an-ı Kerim'de on bir âyette geçmektedir. İbnü'l-Arabî'ye göre adn, cennetin en yüksek mevkilerinden ibarettir ve çeşitli dereceleri vardır. En yüksekinde Hz. Peygamber'e ait olan vesile makamı vardır. Müfessirlerin büyük çoğunluğu, Adn'ın, Kur'an ve Sünnet'te özel isim olarak kullanılmasını ve adn cennetlerinin belli zümrelere ayrılmış olduğunun ifade edilmesini dikkate alarak, cennetin en yüksek mevkiini teşkil eder (Yavuz, 1998: 390). Beyitte de Adn, Hz. Peygamber ile birlikte zikredilmiş, telmih yoluyla iktibas yapılmıştır.

Sâhir-i çeşm-i füsûn-sâzına beste Hârût  
Düşdü çâh-ı zülfüne dâm-ı hatından Mârût (G 29/1)

Yukarıdaki beyitte geçen Hârût ve Mârût kıssası Bakara sûresi 102. âyetinden alınmıştır. Âyette, "Onlar, Süleyman'ın hükümrânlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil'de iki meleğe, Hârût'la Mârût'a indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki bu iki melek, -Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!- demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah'ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayanı değil zarar vereni öğreniyorlardı. And olsun onlar, bunu (sihir) satın alan kimsenin ahiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi" beyanı geçmektedir. Sihir öğretme ve öğrenmenin sakıncalarının vurgulandığı bu âyette müminlere bir uyarı söz konusudur. Şair, telmih sanatından yararlanarak bu kıssaya hatırlatma yapmıştır.

*Hârut-Mârut şairlere değişik ilhamlar vermiş, bu hadiseden mülhem değişik ve orijinal tablolar oluşturulmuştur. Hârut- Mârut ikilisinin sihir öğreticisi olmaları*

ve öğrettikleri sihrin son derece tesirli olması, sevgili-âşık ilişkisinde, önemli yansımalar bulmuş; şairlere göre sevgilinin tematiğinde, sevgilinin gözleri ve gamzesi sihir talim etmekte Hârut ve Mârut'un çok çok üstündedir. Sevgilinin gözleri ve gamzesi sihir talim edici olunca, çene çukuru da (Çâh-ı zenehdân) Hârut Mârut'un asılı olduğu kuyu olmuştur. Bu kuyuda âşık asılıdır. Yine sevgilinin saçları da bu kuyuya âşığı asan bağlar olarak tavsif edilir (Tökel, 2000: 359). Nitekim beyitte de bu bağlamda kullanım söz konusudur. Ayrıca sâhir, füsün-sâz kelimeleri ile tenâsüp sanatından yararlanılmıştır.

Divan şiirinde Hz. Yûsuf genellikle Züleyhâ ile birlikte zikredilmektedir. Birçok divanda bu iki isim çeşitli teşbih ve telmihlerle bir arada anılmaktadır. Şaban Kâmî ise Divanı'nda Hz. Yûsuf ile ilgili muhtevayı; onun güzelliği, Züleyhâ ile bütünleştirilmesi, Kenan ve Mısır gibi objeler ile birlikte yer verir. Ayrıca genel olarak Hz. Yûsuf'un kıssasının anlatıldığı Yûsuf sûresi şairin Divanı'nda telmih yoluyla en çok alıntılanan sûre olmuştur.

Aşağıdaki beyitte Şaban Kâmî, kendisini akıl ve şuur bakımından ismet duygusuna sahip Hz. Yûsuf'a benzetmekte ancak onun gibi kendisinin de sevilenden kurtulamadığını dile getirmektedir.

Yûsuf-ı 'akl u şu'ürum 'ismet-ârâdur velî  
Olmadı dâmen-keş-i dest-i Züleyhâ'dan halâs (G 87/4)

## SONUÇ

İfadeye güzellik katmak ve anlamı güçlendirmek amacıyla edebî bir sanat olarak başvurulan iktibas, birçok divan şairi tarafından kullanılmıştır. Edebi sanat içerisinde değerlendirdiğimiz bu iktibaslar arasında şairler tarafından en çok başvurulanı âyet iktibasları olmuştur.

Hem telmih hem de lafzî iktibasları içeren birçok âyet Kâmî'nin Divanı'nda bir arada bulunmuştur. Şair, en çok lafzî iktibasa yer vermiş, lafzî iktibasların da büyük çoğunluğu nakıs iktibaslardan oluşmuştur. Şaban Kâmî telmihe dayalı alıntılarda en çok Yûsuf sûresinden yararlanmışır. Mânaya dayalı alıntılar şairin en az başvurduğu iktibas çeşididir. Şairin kasidelerinde lafzî iktibaslar ağırlıkta iken gazellerinde telmih sanatı ön plana çıkar.

Şaban Kâmî'nin Divanı'na sûre perspektifinden bakıldığında Necm sûresinin en çok iktibas edilen sûre olduğu görülür. İncelenen Divan'da toplamda 37 sûreden 58 âyet lafzen, mânen sûre ve telmih yoluyla iktibas edilmiştir. Divan'da bazı âyetlerin birden fazla yerde kullanıldığı görülmüştür. Aynı âyetin

hem lafzî mânada hem de sûre isimlerinin geçtiği beyitlerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Şair Şaban Kâmî Divanı'nda; Âl-i İmrân sûresi/56, Ankebût sûresi/14, Bakara sûresi/102-137, İsrâ sûresi/1, Fetih sûresi/1, Hicr sûresi/95-96, Şûrâ sûresi/1-2-12, Necm sûresi/8-9-10-13-14-15-17, Tâhâ sûresi/1, Yâsîn sûresi/1, Lokmân sûresi/1, Rahmân sûresi/1, Kamer sûresi/50, Duhâ sûresi/2, Enbiyâ sûresi/107, Kevser sûresi/1, Tevbe sûresi/40-60, Leyl sûresi/1, Şems sûresi 1, Enfâl sûresi 64, Yûnus sûresi 1-62, İnsân sûresi/1, Kadir sûresi/2, Saff sûresi/4, Nûn sûresi/1, Tekvir sûresi/19, Yûsuf sûresi/1-22- 23-24- 31- 32- 33, A'râf sûresi/8-9-28-143, Hûd sûresi/1, İbrahim sûresi/1, Neml sûresi/22-23-24, Zâriyât sûresi/58, Zuhruf/32, Zümer/9-53 âyetlerinden iktibas ve telmih sanatı yoluyla istifade etmiştir.

#### KAYNAKÇA

ARSLAN, Mustafa Uğurlu (2018). *Diyarbakırlı Şaban Kamî Efendi ve Divanı*, İstanbul: DBY Yayınları.

BEKTAŞ, Ekrem (2011). "Diyarbakırlı Kâmî ve Mevlid'i", *Turkish Studies*, Volume 6/1: p.p 755-835.

BEYSANOĞLU, Şevket (1957). *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları Cilt 2*. Diyarbakır: DTD Neşriyatı.

CEYHAN, Semih (2011). *Tecelli, DİA, C.40 s.s. 243-245*.

ÇELİK, Nilüfer (2001). "Fuzuli'nin Türkçe Divanında Geçen Âyetler ve Yorumları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, s.s. 132-148.

DUMAN, Zeki; ALTUNDAĞ, Mustafa (1998). "Hurûf-ı Mukataa", *İslam Ansiklopedisi*, C.18, s.401-408.

EKİCİ, Hasan (2018). "Hasan Hilmî Edirnevî Divanı ve Divanı'nda Âyet İktibasları", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 35, s.s. 621-644.

ERKUL, Rasih (2017). "Birri Mehmed Dede Divanı'nda Âyetlerden İktibâslar", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 3, s.s. 97-104.

GÜNGÖR, Zülfikar (2011). "Gülzâr-ı Ma'nevî'de Âyet İktibasları Üzerine Değerlendirmeler", *İbrahim Tennurî Sempozyumu Kayseri*, s.s. 238-247.

- KELEŞ, Reyhan (2016). *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KARAMAN, Hayrettin; ÇAĞIRICI Mustafa; DÖNMEZ İbrahim; GÜMÜŞ, Sadrettin (2003). Kur'ân Yolu Tefsiri DİA, C.1, s.s. 166-174.
- KOCABAŞ, Savaş (2015). İbn Kesir Tefsiri Tercümesi C.1, İstanbul: Polen Yayınları.
- KUZUBAŞ, Muhammet (2003). "Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur'ân", *Diyanet İlmî Dergi, Yaz*, s.s. 101-116.
- KÜLEKÇİ, Numan (1999). *Edebî Sanatlar*, II. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MERMER, Ahmet (2009). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları,
- MERMUTLU, Sait (2011). "Muhammed Şaban Kâmî-i Âmidî'nin Eserleri", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, s.s. 75-89.
- NALÇACIGİL ÇOPUR, Emel (2016). *16. Yüzyıl Mesnevilerinde Âyet ve Hadis İktibasları*, Doktora Tezi Selçuk Üniversitesi, Konya.
- NALÇACIGİL ÇOPUR, Emel (2019). "İktibas Sanatı ve Mazmûn", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, 5/10, s.s. 165-179.
- TÖKEL, Dursun Ali (2000). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*. Ankara: Akçağ Yayınları
- SARAÇ, M.Yekta (2006). *İktibas Klâsik Edebiyat Bilgisi- Belâgat*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- UZUN, Mustafa İsmet (2000). "İktibas" DİA, C.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- UZUN, Mustafa İsmet (2009). "Sidretü'l-Müntehâ" DİA, C.37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- YAVUZ, Yûsuf Şevki (1998). "Adn" DİA, C.1 s.s 390-39.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi (2014). *Kuran-ı Kerîm ve Meali*, Konya: Haktan Yayınevi.
- YENİTERZİ, Emine (1993). *Divan Şiirinde Na't*. Ankara: TDV Yayınları.
- YILMAZ, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, İstanbul: Enderun Yayınevi.